

МА Никола Марковић

истраживач-приправник

Институт за међународну политику и привреду

Београд, Република Србија

nikola.markovic@diplomacy.bg.ac.rs

ORCID: 0009-0004-4299-1807

ПАД МОНАРХИЈЕ У ГРЧКОЈ И КРАЉЕВИНА СХС (1923–1924)*

Апстракт: Рад анализира однос југословенске дипломатије ка променама у Грчкој током 1923. и почетком 1924. године, које су резултирале проглашавањем Друге републике. На основу грађе из Архива Југославије, објављених докумената, штампе, релевантне домаће и стране литературе, аутор настоји да објасни главне елементе проблема. Пораз од Турске у Малој Азији септембра 1922. утицао је да се у Грчкој изврши преврат којим је краљ Константин I приморан на абдикацију, а на трон је доведен његов син Ђорђе II. Нови режим Револуционарног комитета, који су водили републикански оријентисани официри лојални бившем премијеру Венизелосу, удаљавао се од краља и желео је промену државног уређења. Криза око Крфа, антирепубликанска побуна генерала Метаксаса и долазак избеглица из Мале Азије, негативно су се одразили на положај двора. Краљевина СХС и Румунија негативно су гледале на урушавање положаја монархије. Заузетост југословенских елита спољнополитичким и унутрашњим проблемима утицали су на то да влада у Београду мирно прими ову промену, поред гласина у штампи да ће бити извршен напад на Солун и да принц Павле има претензија на грчки престо. Када је проглашена република 25. марта 1924. године, односи су почели нагло да се нарушавају. Средином новембра је отказан Уговор о савезу из 1913. године, а питање југословенске Слободне зоне у Солуну остављено је по страни неколико година.

* Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2024. године”, који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду 2024. године.

Кључне речи: Грчка, Краљевина СХС, краљ Александар, Венизелос, република, монархија, краљ Ђорђе II, Пашић.

* * *

Уводна разматрања

Криза у Грчкој која је оборила монархију и довела до проглашавања републике 1924. године имала је дубље корене. Њен зачетак налазимо у сукобу краља Константина и премијера Елефтериоса Венизелоса током Првог светског рата око питања да ли Грчка треба да приступи Антанти, као што је предлагао Венизелос, или да остане неутрална, што су желели пронемачки кругови око краља. Уз подршку савезника, у току 1917. године су Венизелос и његова Либерална странка однели превагу и натерали краља Константина да напусти земљу. Монарх је постао његов старији син Александар. Нови преокрет настао је након потписивања мира са Турском у Севру 10. августа 1920. године, којим је Грчка добила велика проширења у Малој Азији. Упркос остваривању сна о „Грчкој на два континента и пет мора”, Венизелос и Либерална странка су поражени на изборима средином новембра 1920. године. Скоро истовремено, од уједа кућног љубимца мајмуна настрадао је грчки краљ Александар. Нова влада расписала је плебисцит почетком децембра, који је омогућио повратак краљу Константину, док је Венизелос морао да напусти Атину.¹

У Малој Азији је Грчка водила рат са Турском око територија гарантованих поменутих мировним уговором. Повратком краља Константина, човека блиског Немачкој у току Великог рата, западне државе промениле су своје држање. То је знатно отежало ситуацију јер је влада у Атини остала без новчаних средстава, неопходних за ратне операције.² После покретања

- 1 Н. Е. Пападакис, *Елефтериос Венизелос, Грчка, Балкан, Европа*, Београд, 2009, 86–105; Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан, Албанија, Бугарска, Грчка 1914–1918*, Нови Сад – Београд, 2016, 402–414; Ч. Попов, *Од Версаја до Данцига*, Београд, 2015, 160–162, 204–208; М. Llewellyn Smith, *Venizelos Diplomacy, 1910–1923: From Balkan Alliance to Greek-Turkish Settlement*, Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship, ed. P. M. Kitromilides, Edinburg, 2006, 135–175; Р. Клог, *Историја Грчке новог доба*, Београд, 2000, 87–100; С. К. Павловић, *Историја Балкана 1804–1945*, Београд, 2004, 304–339, 347–348; М. Радивојевић, *Велики покровитељ и „прави” савезник. Односи Србије и Русије 1913–1918*, Нови Сад – Београд, 2024, 254–266; Л. Хасиотис, *Српско-грчки односи 1913–1918, Савезничке предности и политичка ривалства*, Нови Сад, 2017, 201–244; Ј. Дучић, *Дипломатски списи*, прир. М. Милошевић, Београд 1991, 61–75; М. Милошевић, *Србија и Грчка 1914–1918, Из историје дипломатских односа*, Нови Сад, 2021, 217–268; Р. Hibben, *Constantine I and the Greek People*, New York, 1920, 419–429.
- 2 Р. Kincaid Jensen, *The Greco-Turkish War, 1920–1922*, *Journal of Middle East Studies* 10/4 (1979), 555–558; Е. Goldstein, *Great Britain and Greater Greece 1917–1920*, *The Historical Journal* 32/2 (1989), 354–356.

офанзиве Мустафе Кемала крајем августа 1922. године и протеривања грчке војске и становништва из Мале Азије, режим се суочио са проблемима. Анимозитет према монархији, коју је представљао Константин, био је све већи. Средином септембра до делегата Краљевине СХС у Цариграду су дошле вести да су присталице Венизелоса прогласиле републику у Једрену. Немири у овој области могли су да угрозе контролу над Цариградом и интересе савезника, пре свега Велике Британије. Претња од напада Кемалових снага и могућа револуција у Једрену резултирали су слањем велике британске флоте у Дарданеле, док је у Цариград стигао генерал Пулшер. Међутим, пуч се догодио на другој страни. У Атини су 27. септембра официри одани Венизелосу, организовани у Револуционарном комитету, под вођством пуковника Николаса Пластираса и Стилијаноса Гонатаса извели преврат и збацили краља Константина и његову владу.³

На престо је постављен Ђорђе II, млађи син бившег краља који је напустио Атину. Нова влада Револуционарног комитета ухапсила је највише државне и војне званичнике, које је сматрала одговорним за катастрофу. Због угледа у дипломатским круговима, Венизелос је у емиграцији замољен да преузме место главног преговарача на Конференцији за склапање мира са Турском у Лозани. Међутим, и поред упозорења британске владе да ће бити прекинути дипломатски односи са Грчком ако оптужени званичници буду стрељани, крајем новембра су нове власти осудиле на смрт седам оптужених. Поред проблема на спољном плану, због дипломатске изолације и преговора са Турском у Лозани, режим је био у лошој позицији и у земљи. Власт се ослањала на официре одане Венизелосу, док краљ Ђорђе није имао следбеника. Управо у то време јавиле су се гласине о намерама делова владајуће елите да прогласе републику и збаце краља.⁴

Југословенска и румунска влада подржавале су опстанак монархије у Грчкој због истоветног државног уређења и породичних веза краљевских породица. Спекулације о промени уређења веома су забринуле југословенски двор, нарочито краљицу Марију, која је као румунска принцеза била у сродству са династијом Гликсбург. Пошто се почетком октобра 1922. налазила у посети Паризу са краљем Александром, одатле је тражила преко

3 Архив Југославије (=АЈ), Посланство Краљевине Југославије у Истанбулу, Анкари (=370), Ф 1, архивска јединица 2, лист 191, пов. бр. 332, извештај делегата, Живковић – Нинчићу, Истанбул, 18. септембар 1922; З. С. Томић, *Камал Ататурк, Творац нове Турске*, Београд, 1939, 125–128; В. Поповић, *Источно питање, Историјски преглед борбе око постанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд, 1996, 229–234; С. К. Павловић, *нав. дело*, 348–349.

4 Р. Клог, *нав. дело*, 101–104; Р. Sioussiouras, *Geopolitical Expediencies and Foreign Policy Implications in Greece, Serbia and Bulgaria following the signing of the Lausanne Treaty*, *Balkan Studies* Vol. 44/1 (2003), 83–85; Ч. Попов, *нав. дело*, 205–208.

посланика Мирослава Спалајковића да се информише код колеге у Атини Живојина Балугџића о „положају краљевске породице”.⁵ Балугџић је одговорио 2. октобра да Револуционарни одбор држи власт до следећих избора и да је у њему јака републиканска струја. Успео је да разговара са једним чланом одбора, који му је пренео да се тренутно неће мењати уређење у Грчкој из обзира према Краљевини СХС и Румунији. Одржавање контакта са румунским послаником, који је 30. септембра посетио Ђорђа II, омогућило је Балугџићу да сазна како се нови краљ држи даље од државних послова и да дипломатски кругови у Атини верују да се неће дуго одржати. У прилог томе, бивши краљ Константин се задржао неколико дана у земљи са надом да ће избити побуна у његову корист. Аспирације према круни показивао је и принц Павле, ког је одбор задржао у Грчкој, вероватно као опомену новом краљу да је заменљив.⁶

Крајем марта 1923. румунски министар спољних послова Јон Дука дошао је до информације да у акцијама против режима у Грчкој значајну улогу има Италија, а можда и Француска.⁷ Одмах је обавестио Бошка Чолак-Антића, југословенског посланика у Букурешту, напомињући му да упркос намери да се не мешају у унутрашње послове Грчке, Краљевина СХС и Румунија треба да предузму кораке којима би се овакве намере спречиле. Дука је упитао да ли влада у Београду има сличне информације.⁸ Министар спољних послова Момчило Нинчић је 1. априла наредио посланику да информише Дуку како поседује вести о „јачању акција против монархије”. Нагласио је да ће наложити Балугџићу да утиче у Атини, заједно са тамошњим румунским послаником, да се ове акције осујете.⁹

5 АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Паризу (=388), Ф 12, архивска јединица 32, лист 729, пов. бр. 838, Спалајковић – Балугџићу, Париз, 1. октобар 1922.

6 АЈ-388-12-32, лист 731–732, пов. б. б, телеграм, Балугџић – Спалајковићу, Атина, 2. октобар 1922.

7 Мало је вероватна информација о умешаности Француске у акције против монархије у Грчкој. Наиме, отправник послова британског посланства сер Чарлс Бентник је 5. априла јавио у Лондон да у француском посланству у Атини постоји немир због политичке ситуације у Грчкој. Њему је француски посланик Де Марсили изјавио да влада у Паризу жели да призна краља Ђорђа након склапања мира са Турском. Уз то, обојица саговорника су се сложила да у садашњој ситуацији нема опасности по режим краља, али је Марсили као нарочито опасне оценио акције официра из Револуционарног комитета, на челу са Пангалосом. *Documents on British Foreign Policy 1919–1939*, edited by W. N. Medlicott, D. Dakin, M. E. Lambert, First Series, Vol. XVIII, London, 1972, doc. no. 464.

8 АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Букурешту (=395), Ф 9, архивска јединица 9, лист 103, стр. пов. бр. 177, телеграм, Чолак-Антић – Нинчићу, Букурешт, 31. март 1923.

9 АЈ-395-9-95-104, пов. бр. 3138, телеграм, Нинчић – Чолак-Антићу, Београд, 1. април 1923.

Следећег дана је Балугџић потврдио тачност вести о јачању републиканских елемената, али да за сада нема опасности по монархију. Велики проблем видео је у усамљеном положају краља Ђорђа II, који је остао без подршке војске и народа. Наглашавао је да Револуционарни одбор зна како би Румунија и Краљевина СХС гледале на могућност обарања режима и да би у том случају Грчка могла да дође у положај још веће дипломатске изолације. Балугџић је одбацио могућност државног удара, бар док се не потпише мир са Турском. Посебну опасност за режим видео је у разочараним војницима који су се враћали са фронта у Тракији. Чини се да су чланови Револуционарног одбора мало придавали важности спољном утицају. Тражили су подршку чехословачког посланика у Атини Мечира, као представника републиканске државе, али он није желео да их одврати од покушаја преврата. Мечир је изјавио како би његова земља добро примила промене и да верује како Краљевина СХС и Румунија не би деловале против, и поред гласина да северни сусед намерава да угрози Солун.¹⁰ Након одласка краља и краљице у Патрас, маршал двора Суцо је 16. априла посетио посланика Балугџића. Мада је ово место било републикански настројено, Суцо је објаснио да је народ добро прихватио краљевски пар, а да се према влади држао „резервисано”. То је био сигнал да још увек нема општег расположења да се монархија укине, о чему је Балугџић обавестио владу у Београду.¹¹

У међувремену су вођени преговори о успостављању југословенске Слободне зоне у Солуну. Ово питање, договорено још 1914, покренуто је почетком новембра 1922. године током посете грчког министра иностраних дела Николаоса Политиса Београду. Док је трајала Конференција у Лозани, југословенска влада је крајем јануара 1923. уручила нацрт споразума о зони влади у Атини. Због неприхватања захтева за административном контролом, нацрт је одбачен крајем марта, а Балугџић је позван на саветовање у Београд.¹² Посетом новог министра иностраних дела Апостолоса Александриса Краљевини СХС 14. априла несугласице су превазиђене. У замену за подршку у Лозани по питању ратне одштете и западне Тракије, Александрис је обећао решавање положаја југословенске Слободне зоне. Споразум је потписан 10. маја 1923. између министара иностраних дела двеју држава. Предвиђено је уступање простора у луци од 94.000 квадратних

10 Исто, лист 105–106, пов. бр. 83, копија извештаја, Балугџић – Нинчићу, Атина, 2. април 1923.

11 АЈ, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије – Политичко одељење (=334), Ф 9, архивска јединица 29, лист 33, пов. бб, телеграм, Балугџић – Нинчићу, Атина, 16. април 1923.

12 АЈ-395-9-94-35, стр. пов. бр. 107, извештај, Нинчић – Чолак-Антићу, Београд, 7. 11. 1922; D. Todorović, *Jugoslavija i balkanske države 1918–1923*, Beograd, 1979, 210–212.

метара на педесет година, са правом вршења царинске власти именоване од југословенске владе, али уз номинални опстанак грчког суверенитета. Из Београда су стизале вести да би Краљевина СХС могла да призна краља Ђорђа II, али се за овакав корак захтевало давање додатних повластица у Слободној зони.¹³

Још у време рата са Турском, Грчка је покушавала да нађе савезнике на Балкану. Прве предлоге за приступање Малој антанте упутила је приликом венчања краља Александра Карађорђевића средином 1922. године. Иницијатива није била прихваћена због актуелног грчко-турског сукоба.¹⁴ Нови покушај учињен је почетком јуна 1923. године посетом министра Александриса Букурешту, када се враћао са конференције у Лозани. Румунски министар спољних послова Дука је изјавио да је позив Грчке отворен, али тек кад регулише своје односе са Турском и склопи мировни уговор.¹⁵ Александрис је добио сличан одговор током сусрета са краљем Александром, који се тих дана налазио у Букурешту. Када је 7. јуна обавештена југословенска влада, Нинчић је нагласио како „не би требало журити са пријемом Грчке у Малу антанту”. Са истим циљем Александрис је посетио 8. јуна Београд, где је у разговору са председником владе Николом Пашићем и Нинчићем добио исти одговор. Дискутовало се и о положају зоне у Солуну и односу према словенској мањини.¹⁶

Југословенска влада је током лета уцењивала Атину, условљавајући улазак у Малу антанту већим концесијама у зони. Након војног удара ВМРО против владе Александра Стамболијског у Бугарској 9. јуна, што је довело до његовог убиства, Александрис је предложио заједничку реакцију Краљевине СХС, Грчке и Румуније и примену војних мера. Због става Британије предлог је одбачен.¹⁷ Овај предлог, изјаве грчког министра у јавности и

13 D. Bakić, *The Port of Salonica in Yugoslav Foreign Policy 1919–1941*, *Balkanica* XLIII (2012), 197–198; A. Loupas, *“From Paris to Lausanne”: Aspects of Greek-Yugoslav Relations During The First Interwar Years (1919–1923)*, *Balkanica* XLVII (2016), 280; А. М. Пећинар, *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и Грчка (1919–1924), Од српско-грчких ка југословенско-грчким односима*, Београд, 2021, 202–204.

14 *Britanci u Kraljevini Jugoslaviji 1921–1930*, прир. Џ. Аврамовски, Београд–Загреб, 1986, 94–95.

15 АЈ-395, Ф 10, архивска јединица 99, лист 4, пов. бр. 325, телеграм, Чолак-Антић – Нинчићу, Букурешт, 6. јун 1923. Дука је сличне речи у вези примања Грчке у Малу антанту поновио и југословенском посланику Чолак-Антићу, приликом њиховог разговора 6. јуна.

16 АЈ-395-10-99-2, пов. бр. 5424, телеграм, Нинчић – Чолак-Антићу, Београд, 7. јун 1923; лист 3, пов. бр. 322, телеграм, Чолак-Антић – Нинчићу, Београд, 5. јун 1923; *Политика*, бр. 5431, 9. јун 1923.

17 *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, 162–163; И. Т. Ристић, *Балкански Каин и Авељ, Бугарска у југословенској политици (1919–1929)*, Београд, 2023, 229–260; W. Klinger, *Un'altra Italia: Fiume 1924–1924*, Rovigno, 2018, 351–352.

сусрет краља Александра и Александриса у Букурешт, утицали су да током јуна румунски лист *Универзал* почне да пише о формирању војног савеза трију држава, али се све завршило спекулацијама у штампи.¹⁸

У међувремену, савез Мала антанта је крајем јула одржао конференцију у Синаји, а једна од тема била је пријем Грчке. Због противљења Чехословачке, која није била заинтересована за балканска питања као преостале две чланице, Грчка није постала део савеза.¹⁹ Вероватно је у циљу ублажавања неповољних реакција јавног мњења румунски посланик у Атини Џувара изјавио 13. августа да „силе Мале Антанте желе сарађивати са Грчком да би сузбиле опасности, које би угрозиле мир на Балкану”. Сматрао је како она не може остати ван савеза и уверавао јавност да ће убрзо постати пуноправни члан. Пуковник Гонатас је у изјавама за штампу тврдио како се у „Београду и Букурешту манифестује добро расположење које ће вероватно довести до резултата”. Истакао је да Грчка има истоветне циљеве и радо жели да ступи у споразум са Румунијом и Чехословачком, али да још нема конкретних резултата.²⁰

После потписивања уговора у Лозани 24. јула, пред Грчком се нашао проблем сређивања унутрашњих прилика. Почетком августа италијански лист из Трста *Ликоло* објавио је вести о могућности избијања грађанског рата, што је изазвало интересовање југословенске јавности. Зато је 9. августа грчко посланство у Београду упутило деманти, у коме је истакло да су вести „потпуно измишљене”, да се „демобилизација у Грчкој изводи у савршеном реду” и да „највећи ред и мир влада у целој земљи”.²¹ Београдска *Политика* информисала је јавност током августа о немирима и штрајковима у Грчкој који су у то време попримили веће размере.²²

18 Ј. М. Јовановић, *Дипломатска историја нове Европе 1918–1938, II*, Београд, 1939, 464–465; АЈ-395-9-94- 12, док. бр. 6225, телеграм, Нинчић – Чолак-Антићу, Београд, 27. 6. 1923; лист 52, док. б.б. Троструки савез на Балкану; АЈ-334-9-29, лист 50, пов. бр. 271, телеграм, Балугџић – МИД-у, Атина, 30. јун 1923. Наводно су, према објави у штампи, у Букурешту дефинисани последњи принципи троструког савеза, који је требало да има офанзивни, дефанзивни, али и трговачки карактер (вероватно на инсистирање краља Александра). Влади у Београду није одговарала слаба Грчка, већ држава која би имала битнију улогу на Балкану. О коректним односима сведочи то што је краљ Ђорђе II изразио задовољство јер атентат на Пашића од 27. јуна није успео. Маршал двора Суцо пренео је краљеве жеље посланику Балугџићу.

19 З. Сладек, *Мала Антанта 1919–1938, Њене привредне, политичке и војне компоненте*, Београд, 2019, 37–38.

20 *Политика*, бр. 5499, 16. август 1923.

21 *Исто*, бр. 5492, 09. август 1923.

22 *Политика*, бр. 5494, 11. август 1923; М. Мазовер, *Солун, град духова, хришћани, муслимани и Јевреји 1430–1950*, Београд, 2018, 408–410.

Нове неприлике настале су 27. августа због убиства генерала Енрика Телинија, италијанског члана комисије за разграничење Грчке и Албаније, у близини Јањине. Два дана касније, италијански премијер Бенито Мусолини упутио је ултиматум влади у Атини којим је захтевао исплату ратне одштете од педесет милиона лира, одавање војних почести и вршење истраге о убиству од стране италијанских органа. Пошто су одбијени ови понижавајући услови, Дуче је 31. августа окупирао Крф. Спор је почетком септембра изнесен пред Друштво народа. Краљевина СХС је подржала позицију Грчке заједно са Британијом, Малом антантом и малим европским државама.²³ Користећи тежак положај и грчку потребу за подршком, југословенски посланик Балугџић је успео 6. септембра да обезбеди потписивање четири анекса о Слободној зони у Солуну. Чак се говорило о могућности рата Британије, Грчке и Краљевине СХС против Италије и Бугарске. На притисак француског премијера Рејмона Поенкареа, који је подржао окупацију Крфа због италијанске подршке француској окупацији Рурске области, југословенско руководство је ублажило однос према Риму. Спор се прелио на преговоре око Ријеке, јер је Италија 17. септембра заузела овај град. Како је изостала реакција Друштва народа, југословенска страна се окренула директним преговорима. Због италијанског порицања надлежности Друштва народа, спор са Грчком је пребачен у надлежност Конференције амбасадора. Пошто комисија коју је основало ово тело није пронашла починиоце убиства, Грчка је била приморана да исплати ратну одштету. Након овога, Мусолини је 28. септембра повукао своје трупе. Криза је у великој мери нарушила престиж Краљевине СХС и Грчке, као и институције Друштва народа.²⁴

Промена режима у Грчкој и држање Краљевине СХС

Политичка нестабилност у Грчкој утицала је на расписивање парламентарних избора за скупштину, која је требало да промени поредак и уређење земље. Слабости краљевог положаја допринело је и бојкотовање избора од стране антивенизелита, претежно оданих монархији. Међутим, почетком октобра пуковник Пластирас се, наводно, разболео, што је повећало кризу у влади. Генерал Јоанис Метаксас, вођа антивенизелита

23 J. Barros, *The Corfu incident of 1923, Mussolini and the League of Nations*, New Jersey, 1965, 20–28; J. S. Papafloratos, *The Fiume and the Corfu Incidents*, *Balkan Studies* 45/2 (2004), 260–269.

24 *Политика*, бр. 5521, 7. септембар 1923; P. J. Yearwood, 'Consistently with Honour': *Great Britain, The League of Nations and the Corfu Crisis of 1923*, *Journal of Contemporary History* 21/4 (1986), 555–562; Ч. Попов, *нав. дело*, 262–265; М. Videnović, *Pregovori Kraljevine SHS i Italije od okupacije Rijeke do Rimskog sporazuma 1924. godine*, *Istorija* 20. veka 2 (2024), 284–286; J. Blatt, *France and Corfu-Fiume Crisis of 1923*, *The Historian* 50/2 (1998), 234–251.

и присталица монархије, са својом странком Слободно мишљење и делом војске одлучио је да спроведе државни удар. Главни разлог били су нови прописи о изборима које је увела влада. Они су спречавали монархисте да остваре победу, па су Метаксасове присталице захтевале враћање на изборни систем који је важио пре 1922. године.²⁵ Из Атине је Балугџић јавио 15. октобра да му је француски посланик саопштио да има инструкције од Поенкареа да изјави влади и појединим политичарима да Француска „не само да не жели републику у Грчкој, него сматра сваки покрет који би могао поново пореметити поредак и мир у земљи противан интересима Грчке”.²⁶ Покушај државног удара изведен је 21. и 22. октобра војним устанцима на Пелопонезу и у Македонији, али је лако угушен од владиних трупа, предвођених генералима Кондилисом и Пангалосом. Након ове акције, Метаксас је побегао у Италију, а влада је спровела чистку у војсци. Тиме је уништена једина опозиција која је могла да се супротстави републиканцима на изборима, а у јавности је започета кампања за укидање монархије. Од присталица републике ширене су гласине да је краљ Ђорђе сарађивао са Метаксасом и да их је помагало италијанско посланство. Очигледно је да се Рим служио монархистима да би сузбио утицај Венизелоса и његових присталица, и тако потиснуо ослонац Грчке на Британију и Француску.²⁷

Побуна монархиста у Грчкој погодовала је интересима Краљевине СХС, али због кратког трајања и других околности, није било могуће остварити било какву везу за њеним вођама. Бивши маршал грчког двора Суцо се 27. октобра распитивао код Павловића, југословенског отправника послова у Букурешту, да ли посланство има информације о догађајима у Грчкој. Павловић је одговорио одрично. Суцо је онда упутио молбу по наредби румунске краљице Софије, која је пореклом била са грчког двора. Наиме, она није имала никаквих вести, па је тражила да јој се доставе извештаји посланика Балугџића из Атине. Павловић је 31. октобра упозорио владу, да из Атине стижу вести „о намерама да се прокламује република и претњи са наше (југословенске) стране окупацијом Солуна, ако нестане монархије”.²⁸ Министар Нинчић је одговорио наредног дана да „никакве претње

25 Р. Клог, *нав. дело*, 108–109; Р. В. Finney, *The relations between the Entente Powers and Greece, 1923-6*, PhD, University of Leeds, School of History, 1993, 70–71; G. Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic, Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922–1936*, London, 1983, 30.

26 АЈ-334-9-29-52, пов. бр. 521, телеграм, Балугџић – МИД-у, Атина, 15. октобар 1923.

27 Р. В. Finney, *op. cit.*, 70–71; G. Th. Mavrogordatos, *op. cit.*, 30; W. Klinger, *op. cit.*, 387–388.

28 АЈ-395-9-95-107, стр. пов. бр. 641, телеграм, Павловић – Нинчићу, Букурешт, 27. октобар 1923; лист 108, пов. бр. 660, телеграм, Павловић – МИД-у, Букурешт, 31. октобар 1923; W. Klinger, *op. cit.*, 385.

са стране наше нису упућиване Грчкој”. Указао је на озбиљност ситуације у тој земљи „нарочито због присуства Критских трупа”, али се надао да ће Пластирасово држање довести до тога да се избегне промена режима. Било је очигледно да се влада у Београду надала да ће Грчка и даље остати монархија. Посланик Чолак-Антић је 5. новембра поново захтевао слање извештаја из Атине, јер је краљица Софија врло заинтересована за своје рођаке.²⁹ У дипломатским круговима се сумњало да су породичне везе између дворова у Београду и Атине довољан разлог за војну интервенцију Краљевине СХС у корист опстанка монархије. Информације британских дипломата говориле су да је краљица Софија захтевала такву акцију од југословенске владе. Ова иницијатива није прихваћена, а влада у Београду се задовољила изјавом, којом саопштава „искрену жељу да се Грчка учврсти и постане снажан политички чинилац на Балкану”. Поред тога, Нинчић је тих дана говорио како Краљевина СХС сматра себе „заштитником Грчке, коју назива савезничком земљом”.³⁰

У Паризу се 1. новембра Спалајковић састао са грчким кнезом Николом, братом и главним саветником бившег краља Константина. Овај је изразио страхове за будућност монархије и плашио се да би влада Револуционарног комитета могла да убије све вође опозиције и прогласи републику након избора. Зато је замолио Спалајковића да јави вести Пашићу и краљу Александру, како би они „енергично утицали у Атину да се монархија спасе” и на француску владу у том смеру. Посланик је обећао да ће обавестити Београд и разговарати са Поенкареом о ситуацији у Грчкој.³¹ Пашић је одговорио наредног дана да може „радити у том правцу” код француске владе како би се задржао садашњи режим у Грчкој. Румунска краљица Софија поседовала је сличне информације о жељи Поенкареа. Почетком децембра је саопштила Чолак-Антићу у Букурешту да је „извештена да би се Поенкаре заузео у Атину за садашњи режим ако би га за то замолиле румунска и српска (југословенска) влада”. Чолак-Антић је обећао интервенцију код Дуке о овом питању.³² Зато је румунска влада наредила посланику у Паризу да у

29 АЈ-395-9-95-109, стр. пов. бр. 886, телеграм, Нинчић – Павловићу, Београд, 1. новембар 1923; лист 110, пов. бр. 670, телеграм, Чолак-Антић – МИД-у, Букурешт, 5. 11. 1923.

30 *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, 175.

31 АЈ-388, Ф 10, архивска јединица 24, лист 9, пов. бр. 1051, телеграм, Спалајковић – Пашићу, Париз, 1. новембар 1923.

32 АЈ-388-10-24-10, стр. пов. бр. 1056, шифровани телеграм, Пашић – Спалајковићу, Београд, 2. новембар 1923; АЈ-395-9-95-111, стр. пов. б. б, телеграм, Чолак-Антић – МИД-у, Букурешт, 1. децембар 1923.

договору са Спалајковићем саопшти Француској да би било потребно да она „у помирљивом духу утиче у Атину”.³³

Међутим, делује да Пашић почетком новембра није искрено веровао да се могу променити околности у Грчкој, осим ослонаца на Француску и деловања преко њене дипломатије. О томе говори одлазак посланика Балугџића из Атине на разговор о дипломатском признању Краљевине СХС и Совјетске Русије. Уз то, током октобра и новембра фокус је био на преговорима са Италијом око политичког споразума и договора око Ријеке.³⁴ Јавио се и спор са Бугарском по питању покушаја атентата 2. новембра на југословенског војног изасланика, потпуковника Љубомира Крстића. Напад је сматран нарушавањем достојанства Краљевине СХС, због чега је уручен ултиматум Софији, скоро истоветан оном који је Мусолини упутио Грчкој крајем августа. На спољном плану, Београд је обезбедио подршку Румуније. Бугарска је 6. новембра морала да изјави да прихвата захтеве, али да ће упутити жалбу великим силама, баш као што је учинила влада у Атини почетком септембра.³⁵

Избеглице из Мале Азије су биле један од кључних чинилаца који је допринео победи венизелита и групе око војске која се залагала за републику. Овај слој становништва, део радника и сељака, подржали су промене зато што су се републиканци залагали за агресивну прераспodelу земље, за разлику од монархиста. Оваква политика је одговарала припадницима тих слојева који су постајали све бројнији због ратног стања и општег економског развоја.³⁶ Уз то, крајем 1923. и почетком 1924. године у Грчку се слио нови талас избеглица из Цариграда. Тамо су снаге Мустафе Кемала 6. октобра преузеле управу од савезника, који су вршили окупацију над градом након Првог светског рата. Прогон, немири и ограничења која су наметнута Грцима од стране турских власти, оставиће горак утисак на јавно мњење у земљи и положај монархије.³⁷

33 АЈ-395-9-95-111, стр. пов. б. б, телеграм, Чолак-Антић – МИД-у, Букурешт, 5. децембар 1923.

34 W. Klinger, *op. cit.*, 382-386; M. Videnović, *nav. delo*, 287-291.

35 АЈ-395-9-96, лист 285-286, стр. пов. бр. 907, Нинчић – Чолак-Антићу, Београд, 4. новембар 1923; лист 290, пов. бр. 672, извештај посланика, Чолак-Антић – МИД-у, Букурешт, 6. новембар 1923; лист 291, пов. бр. 673, телеграм, напад на нашег аташеа у Софији, Букурешт, 6. новембар 1923.

36 Y. Gürsoy, *Between Military Rule and Democracy: Regime Consolidation in Greece, Turkey and Beyond*, Ann Arbor, 2017, 59-60.

37 B. Morris, D. Ze'evi, *The Thirty-year Geocide, Turkey's destruction of its christian minorities 1894-1924*, London, 2019, 472-474. Улазак регуларних турских трупа у Цариград 6. октобра био је обележен бројним нередима међу локалним становништвом који су

У Цариграду је 8. новембра нови отправник послова у грчком посланству Јани Политис посетио југословенског делегата Трајана Живковића. Два дана касније, Живковић је узвратио посету.³⁸ Приликом ових сусрета разговарало се о унутрашњој ситуацији у Грчкој, а Политис је истакао „да је она доста озбиљна”. Тренутно стање је оценио као „доста нејасно” истичући да „се уочавају велики напори да се земља консолидује”. Видео је дешавања као „резултат еволуирања народа у лево, него ли последице рада или тенденција политичких партија”. Политис је навео пример Пирејаца, које његов отац представља у Парламенту. Они су на сопствену иницијативу сазвали збор страначких првака на коме су изнели своје жеље да се успостави република. Плашио се да ће оваква струјања постати општа и учестала због понављања оваквих жеља широм државе.³⁹

Потреба да се реши југословенски спор са Италијом око Ријеке, натерала је краља Александра да 3. децембра отпутује у Париз са послаником Спалајковићем.⁴⁰ Мусолини је послао генерала Александра Бодрера да из Милана прати делегацију до Париза. Током дискусије о приликама на Балкану, краљ Александар је истицао важност повезаности Краљевине СХС са Егејским морем. Напоменуо је да она не може допустити италијанско ширење у Албанији док Бугарска контролише ВМРО, алудирајући да се тиме руше југословенски интереси ка југу. Међутим, у случају уништења комитске организације, Александар је видео прилику да се договори са Мусолинијем на рачун изморене Грчке.⁴¹

Плашећи се Италије, Поенкаре је приликом сусрета са краљем Александром 7. децембра покушао да утиче да се Грчка прими у Малу антанту. Краљ Александар је током разговора са италијанским послаником у Паризу Романом Авецаном дискутовао о положају монархистичког режима у Грчкој. Александар је истакао како се примећује да је Британија „узела енергичне кораке у овом смеру” и да му се чини да је такво држање Лондона

кулминирали уништавањем свих грчких обележја на тргу Таксим, у делу града где су претежно живели Грци. Крајем 1923. и почетком 1924. године, нове власти увеле су тешке намете за хришћане који су се бавили трговином. Учестале су биле пљачке, хапшења и убиства хришћана трговаца од стране Турака.

38 АЈ-395-9-95, лист 94, пов. бр. 765, извештај делегата, Живковић – МИД-у, Истанбул, 11. новембар 1923. Живковић је јављао влади да је Јани Политис један од млађих дипломата и да одаје утисак интелегентне особе. Течно је говорио француски и био је ожењен женом из грчке породице Франгија из Цариграда.

39 Исто, лист 94–95.

40 АЈ-395-10, архивска јединица 101, лист 70, пов. бр. 11450, телеграм, Нинчић – Чолак-Антићу, Београд, 3. децембар 1923.

41 З. Бајин, *Спалајковић, дипломата и контрареволуционар*, Нови Сад, 2021, 222–227.

настало због губитка интереса у Грчкој, коју више није могла да користи за своје циљеве. Александров интерес за положај монархије проистицао је из југословенског интереса за Солун, што је отворено саопштио Авецану. Италијански амбасадор је страховао због вести да је Француска спремна да одобри велику позајмицу и испоручи ратне бродове Грчкој, чиме би она „постала значајан чинилац у Средоземљу”.⁴² Наводи су веома заинтересовали Мусолинија, који је 16. децембра тражио од амбасадора у Лондону Пјетра Томазија дела Торете да провери тврдње краља Александра код британске владе. Уз то, Риму нису пријале вести да је током децембра у Париз допутовао и Венизелос ради дискусије са Французима о помоћи Грчкој.⁴³

Избори за конститутивну народну скупштину одржани су 16. децембра. Главна борба водила се између три фракције венизелистички настројених чинилаца. Од укупно 398 места, ове групације су освојиле 377 мандата, што је довело у питање положај монархије и појачало притисак на краља Ђорђа II да напусти земљу. На изборима је учествовала и једна група независних антивенизелиста, која је освојила безначајних седам мандата, као и Аграрна партија (три мандата), Комунистичка и партије мањина (муслимана, Јевреја и социјалиста), које су укупно добиле једанаест места.⁴⁴ Републиканци, ојачани подршком војних кругова, пре свега генерала Пангалоса, команданта копнених снага, и капетана Хаџикирјакоса, команданта морнарице, извршили су притисак на владу да натера Ђорђа II да напусти земљу на три месеца, док се не реши питање државног уређења. Без савезника, суочен са чињеницом да монархисти имају мали утицај на дешавања у земљи, краљ је морао да прихвати захтев.⁴⁵ У очају због развоја ситуације, Ђорђе је покушао да убеди британску владу да утиче на Венизелоса како би се вратио у Грчку и решио кризу. У Лондону нису хтели да прихвате захтев јер су сматрали да деловање на Венизелоса у том смеру значи обавезу да у будућности подрже његову политику. Британија је изразила спремност да пошаље краљу ратни брод за одлазак из земље, али не и да пружи политичку подршку.⁴⁶

42 M. Videnović, *nav. delo*, 291–292.

43 *I Documenti diplomatici italiani* (=DDI), Serie VII, vol. II, Roma, 1955, док. бр. 499, 515; S. Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 2008, 302; W. Klinger, *op. cit.*, 387–388.

44 T. D. Sfikas, *A Tale of Parallel lives: The Second Greek Republic and The Second Spanish Republic, 1924– 1936*, *European History Quarterly* 29/2 (1999), 227; G. Th. Mavrogordatos, *op. cit.*, 30–31.

45 C. M. Woodhouse, *Modern Greece, A Short History*, Kent, 1998, 212–214.

46 P. B. Finney, *op. cit.*, 87–88.

Југословенски отправник послова у Атини Јован Дучић састао се 18. децембра са британским колегом сер Чарлсом Бентинком, који је нагласио да упркос тешком положају краља, нема опасности да буде убијен јер је рођак британског краља Џорџа V. Бентинк је Ђорђу понудио британску лађу за напуштање земље, али је краљ одбио предлог. Дан касније, Ђорђе II је принуђен да напусти Атину на понижавајући начин, без војних почести. Представници владе су ипак указали „умерено поштовање” одлазећем монарху. Приликом уласка на лађу, Ђорђе се изнервирао јер су га дочекала четворица поморских официра који су били чланови Револуционарног одбора, па је затражио њихову смену. Захтев је одбијен, што је изазвало оштру реакцију румунског посланика Џуваре због опхођења према монарху. У друштву маршала двора, који се вратио из Румуније да током избора буде уз краља, Ђорђе II је напустио Грчку. Суцо је тог дана саопштио Дучићу да одлазећи монарх нема поверења у делатност британског посланства, које се „показало не може бит горе”, па је отуд разумљива одлука да одбије британску лађу.⁴⁷ Тражио је да влада Краљевине СХС утиче на свог делегата у Цариграду да са румунским дипломатом утиче на турску владу да допусти миран пролазак Ђорђа II кроз њихове воде. Влада у Атини је тога дана обавестила дипломатска представништва о дешавањима у земљи, уз напомену „да ће адмирал Кундуриотис узети дужност регента”. Дучићу је помоћник министарства иностраних дела саопштио ове вести, прочитао упутства за дипломате и напоменуо да владу још увек брине реакција јавности када се буде сазнало за наименовање Кундуриотиса.⁴⁸

Неуспешна Венизелосова влада и успостављање Друге републике

Румунија је 22. децембра затражила мишљење владе у Београду о променама у Грчкој. Незадовољни развојем ситуације, из Букурешта су опозвали посланика Џувару из Атине да би поднео детаљни извештај о

47 АЈ-334-9-29-53, стр. пов. бр. 691, телеграм, Дучић – МИД-у, Атина, 19. децембар 1923; лист 54, пов. бр. 692, телеграм, исти – истом, Атина, 19. децембар 1923. Дучић је пренео изјаву грчког министарства иностраних дела да су официри на броду постављени ради заштите и почести, како се не би стекао утисак да је Ђорђе протеран. Може се тврдити да је ово нетачно саопштење, када се има у виду политичка припадност морнаричких официра. Министарство је навело да би краљу Ђорђу био уступљен ратни брод да не постоје тешкоће приликом преласка кроз турске воде.

48 АЈ-334-9-29-55, пов. бр. 693, телеграм, Дучић – МИД-у, Атина, 19. децембар 1923; лист 56 пов. бр. 694, телеграм, исти – истом, Атина, 19. децембар 1923.

догађајима.⁴⁹ *Политика* је сумњала да Џуварин одлазак значи да ће Румунија прекинути дипломатске односе са Грчком у случају обарања краља. Џувара је покушавао да увери јавност да је реч о одласку на консултације. Тих дана су и Грци који живе у Румунији упутили протесте против промена у матици и протеривања династије Гликсбург. У јавности је заузиман знатно блажи став Краљевине СХС. Дучић је 23. децембра изјавио листу *Естија* „да је држање Краљевине СХС према Грчкој потпуно лојално” и да она „не намерава да се меша у њене унутрашње прилике”. Међутим, право огорчење због промена исказао је сутрадан министар Нинчић у одговору посланству у Букурешту. Наредио је Чолак-Антићу да обавести тамошњу владу да „ми гледамо песимистички на развој ситуације у Грчкој. Наше је држање резервисано и без икаквих намера за интервенцију, чекамо развој тамошњих догађаја”.⁵⁰

У Паризу се 24. децембра југословенски отправник послова Михајловић састао са Емануелом Перетијем дела Роком, директором политичких и економских послова у Ке д’ Орсеју. Он му је пренео изјаву Венизелоса да ће у наредном периоду отићи у Атину, али да се „неће прихватити никакве јавне службе”, већ путује да би у судбоносним данима био у својој земљи.⁵¹ Састанак Перетија дела Роке и Венизелоса обележен је испадом француског званичника, који је изјавио да ће Француска вероватно бити наклоњена републици. Пошто је Поенкаре остао чврст у ставу да не говори о приликама у Грчкој, укорио је Перетија дела Року да не даје изјаве у овом смеру. Када се Поенкаре сусрео са Венизелосом, изјавио је да његова влада не жели да се меша у унутрашња питања Грчке. Венизелос је схватао да је неопходно обезбедити дипломатску подршку Француске, како би она утицала на Краљевину СХС и Румунију да благонаклоно гледају на промену уређења.⁵²

У Атини је Републиканска странка одлучила да се кандидује Папанастииу на место мандатара за састав нове владе, пошто је сумњала у Венизелосов повратак. Револуционарни комитет, на челу са Пластирасом, трудио се да убеди јавност да је ово неопходан корак за „осигуравање нормалног живота у Грчкој” и укидање револуционарног периода. У прогласу су ис-

49 АЈ-395-9-95-112 стр. пов. бр. 778, телеграм, Чолак-Антић – Нинчићу, Букурешт, 22. децембар 1923; лист 115, пов. бр. 786, телеграм, Павловић – Нинчићу, Букурешт, 24. децембар 1923.

50 АЈ-395-9-95-116, пов. бр. 12054, телеграм, Нинчић – Чолак-Антићу, Београд, 24. децембар 1923; лист 113-114, док. бб, без датума, писан француским језиком; *Политика*, бр. 5629, 24. децембар 1923.

51 АЈ-388-10-24-11, пов. бр. 1243, шифровани телеграм, Михајловић – МИД-у, Париз, 24. децембар 1923.

52 Р. В. Finney, *op. cit.*, 86–88.

тицали да „стоје изнад партија” и да неће помагати ниједном „политичком или војном вођи”. Промена је настала после објаве листа *Елефтерос Логос* да ће Венизелос у наредном периоду сигурно доћи у Грчку и узети учешћа у политичком животу.⁵³ Београдска *Политика* је 26. децембра пренела Венизелосов одговор који је упутио Пластирасу, у коме је навео да до краја месеца намерава да се врати у домовину преко Марсеја и да ће у Атину допловити 2. јануара.⁵⁴

Тачност навода у штампи потврдио је Венизелос 28. децембра приликом сусрета са Михајловићем. Казао је да у почетку није намеравао да се врати, али да је променио одлуку након инсистирања владе у Атини. Саопштио је да ће тражити гласање на плебисциту о уређењу државе „због тога што ројалистичка партија није учествовала на последњим изборима”, и да би народ без притисака дао свој суд. Сматрао је да се морају „војничка партија и официри удаљити од државних послова” како би народ могао слободно да се изјасни на плебисциту, који ће се одржати у наредна два или три месеца.⁵⁵ Михајловић га је упитао да ли планира да саставља владу. Венизелос је поновио речи саопштене Перетију дела Роки да неће „узимати никакву јавну функцију”, али да „не зна шта ће догађаји донети”. Саопштио је да намерава да именује човека „који има образовати кабинет” и да се краљ Ђорђе неће враћати док се плебисцит не буде одржан. На крају је закључио да ће преко Марсеља отпутовати за Атину, где би требало да стигне почетком 1924. године. Михајловић је изразио жељу Краљевине СХС „да се прилике у Грчкој што пре среде”, али је стекао утисак да „Венизелос вешто крије праву жељу о републици”, у којој би он постао председник.⁵⁶

Непосредно пре одласка из Париза 28. децембра, Венизелос се поново састао са Перетијем дела Роком. Саопштио му је своје страхове да Краљевина СХС и Румунија „не предузму какву акцију у случају проглашења републике”. Рока је о овоме разговору одмах обавестио тамошње југословенско посланство.⁵⁷ Контактима румунског и југословенског посланика у Паризу нису остали непримећени у јавности. У румунској штампи објављена је вест о намерама југословенског двора да постави свог претендента на грчки престо. Лист *Универзал* је истога дана објавио вест о дискусији српског и

53 *Политика*, бр. 5629, 24. децембар 1923.

54 *Политика*, бр. 5631, 26. децембар 1923.

55 АЈ-388-10-24, лист 12–13, пов. бр. 1246, шифровани телеграм, Михајловић – МИД-у, Париз, 26. децембар 1923. Разговору је присуствовао и грчки посланик у Паризу.

56 Исто.

57 АЈ-388-10-24-14, пов. бр. 1248, шифровани телеграм, Михајловић – МИД-у, Париз, 28. децембар 1923.

румунског представника у Француској, према којој би требало „кандидовати српског принца Павла на грчки престо”.⁵⁸

Изгледа да је Венизелос у Паризу добио неки вид подршке од Француске. Упркос негативном ставу према промени режима, подршком Венизелосу тежило се ка опадању утицаја Италије, који је ојачао код монархиста оданих краљу Ђорђу II.⁵⁹ Француској је сметало и приближавање Италије и Шпаније. Када су током новембра пренете вести у француској штампи да две државе планирају склапање поморског савеза који ће угрозити позиције владе у Паризу у Медитерану, испланирана је акција ка Британији и државама на Балкану. Француско посланство у Атини почело је да шири гласине путем штампе да ће Грчка бити примљена у Малу антанту, како би осујетила јачање Италије. Италијански посланик у Атини Ђулио Ђезаре Монтања јављао је да постоји спремност Француске да Грчкој испоручи војне бродове и одобри кредит.⁶⁰ Монтања је указао на чињеницу да су грчке новине у почетку добро примиле вест о посети шпанског краља Италији, али да се тон променио због утицаја француске амбасаде. Грчка штампа је нарочито негативно оценила жељу Италије да успостави хегемонију у Медитерану савезом са Шпанијом.⁶¹ Зато је из Париза упућено упозорење британској влади да Италија захтева од Краљевине СХС заузимање Солуна. Мусолинијев службеник у министарству спољних послова Салваторе Контарини морао је да се правда француском амбасадору у Риму Камилу Бареру да Италија спроводи такву политику због равнотеже снага на Медитерану.⁶²

Дошло је до крупних промена у политичком животу почетком 1924. године. Заседање Конститутивне седнице Скупштине започело је 2. јануара, а два дана касније Венизелос је стигао у Атину. Пуковник Пластирас распустио је владу Револуционарног одбора, повукао се са дужности 7. јануара и иселио у родну Тесалију. У Кавали му је регент Кундуриотис уручио знаке Великог крста спасиоца, а локално становништво одржало је манифестације у његову част. Два дана раније, владајуће странке изабрале су Венизелоса за председника Скупштине, са 345 гласова од могућих 354. Расправа је била веома бурна. Папанастасиу је у име републиканаца

58 АЈ-395-10-101-71, пов. бр. 808, телеграм, Чолак-Антић – МИД-у, Букурешт, 28. децембар 1923.

59 W. Klinger, *op. cit.*, 387–388.

60 S. Sretenović, *nav. delo*, 302.

61 DDI, док. бр. 511.

62 M. Poulain, *L'Italie, La Yougoslavie, La France et Le Pacte de Rome de janvier 1924, La Comédie de l'accord a trois*, *Balkan Studies* 16/2 (1975), 112–115; M. Videnović, *nav. delo*, 292–293.

изјавио да ће подржати његово именовање. Успротивио се Хаџикирјакос, бивши командант флоте, који га је упитао којој странци припада, алудирајући на његов тренутни положај.⁶³

Дучић је јавио из Атине 10. јануара, да је Венизелоса затекло „опште расуло” и да се његова Либерална странка поделила у три фракције – „републиканце без скрупула”, које је води Русос, рођак Венизелоса, и „монархисте без уверења”. Трећа фракција била је одана старом шефу и начелима странке, али се и код њих развило неповерење ка његовом повратку. Вође овог табора – Георгиос Кафандарис и Михалопулос – желели су да преузму вођење странке, али су страховали од оптужби на њихов рачун. Венизелос није више имао много угледа у политичком животу. После доласка почели су да га нападају листови блиски бившем краљу Константину, а „његова појава у Атини примљена је без особитог узбуђења”. Уз то, део републиканаца у странци је упозоравао да је „узалудно његово присуство ако мисли друго, него да се и сам солидарише са великим чином који је војска извршила над краљем (Ђорђем)”. Искусни политичар, свестан опасности да буде изигран од сарадника, а да би одржао углед у народу, почео је да говори о одржавању плебисцита, којим ће народ дати суд. Током пријема код премијера Гонатаса, Венизелос је изјавио да је „дошао да сврши ствар коју народ очекује и да ће отићи тек пошто је буде свршио”. Због подела у странци, захтевао је да се изабере нови вођа, или више њих, а он сам се одрекао тог места, уз претњу да ће напустити земљу ако не усвоје предлог.⁶⁴

Тих дана се бивши премијер Заимис обраћао јавности тврдећи да ниједан човек не може да спаси Грчку од анархије сем Венизелоса. Изјава је доста одјекнула у редовима његових непријатеља. У јавном мњењу кренуле су спекулације да ће владу оформити Русос, предводник либерала републиканаца и Венизелосов рођак, а да ће њега поставити на место министра спољних послова. Ситуација је била конфузна и прожета борбом странака и фракција за превласт и победу друштвеног уређења за које су се залагале. У дешавања су се умешале и стране силе. Британија је пружала подршку бившем краљу Ђорђу, а Француска је преко посланика саопштила „да не жели у Грчкој републику”.⁶⁵

До решења кризе дошло се 12. јануара формирањем нове владе, са Венизелосом на месту премијера и министра без портфеља. Министарство војске и морнарице припало је „цивилним личностима”, а представници Револуционарног одбора и војске полако су одстрањивани из политике.

63 *Политика*, бр. 5643, 9. јануар 1924; Р. В. Finney, *op. cit.*, 95.

64 АЈ-388-10-24, лист 15-17, пов. бр. 354, извештај, Дучић – МИД-у, Атина, 10. јануар 1924.

65 Исто, лист 17–18, пов. бр. 354, извештај, Дучић – МИД-у, Атина, 10. јануар 1924.

Истог дана, Венизелос је посетио првог страног дипломату, отишавши на састанак са Дучићем у југословенском посланству. Дучићу су сви шефови Либералне странке истицали да је „за Грчку важније оно што се мисли у Београду него све друго што се говори на страни”, али да они нису сигурни какав ће бити став нове владе. Дучић је сумњао да посета има за циљ да делује на Краљевину СХС, али је накнадно закључио да је чисто информативног карактера.⁶⁶ Венизелос је објаснио начин формирања мешовите владе без представника војске, између либерала и либерала републиканаца, са убедљивом већином у Парламенту. Ипак је остало још неколико официра на месту посланика, са којима је био у пријатељском односу. Као главни циљ видео је организовање слободног плебисцита о државном уређењу, након чега ће сви војници бити искључени из политике. Саопштио је да „није имао намеру да сам састави кабинет, али да су пријатељи, шефови разних фракција имали тешкоћа да се споразумеју и све чинили да се догоди ово што се догодило”.⁶⁷

Инсистирање Калогеропулоса, једног од вођа антивенизелиста, да се деловање око хиљаду официра у Метаксасовој контрареволуцији преиспита великом истрагом бринуло је Венизелоса, јер је сматрао да су они само обављали своју дужност. Иако није крио бојазан за исход плебисцита, изјавио је да ће се трудити да придобије опозицију да учествује, оснивањем „центра за плебисцит са пет чланова: двоје ројалиста, двоје републиканаца и члан касационог суда” на сваком изборном центру. Објаснио је да је до Метаксасове завере био за монархију, али да након ње сматра да је једини могући облик уређења република, зато што су краљ Константин и његови наследници, као краљ Милан у Србији, убили сваки углед двора и монархије. Дучић се интересовао за тачност вести да му је краљ Ђорђе упутио писмо после избора да дође и састави владу. Венизелос је одбацио тврдњу, уз објашњење да је такав телеграм краљ тајно упутио пре избора, преко поверљивог човека, али да ништа није променио. Дучић је стекао утисак да искрено жели да се плебисцит спроведе легално и слободно, без мешања у вољу народа. Зато је обавестио владу да у Грчкој више „нема никог ко се бори за монархију са уверењем, ни за Краља са љубављу”.⁶⁸

Нова влада сусрела се са разноликим захтевима. Републиканци су тражили званично признање да је династија збачена, док су монархисти из

66 С. К. Павловић, *Историја Балкана 1804–1945*, 350; АЈ-388-10-24, лист 19, стр. пов. бр. 22, телеграм, МИД – Спалајковићу, Београд, 19. јануар 1924; лист 20, пов. бр. 13, извештај, Дучић – МИД-у, Атина, 12. јануар 1924.

67 АЈ-388-10-24, лист 21.

68 Исто, лист 20–22.

Либералне странке захтевали да се озваничи повратак краља Ђорђа у земљу. Уз то, у парламенту се предлагало да ово тело треба „само да регулише питање режима”. Венизелос је одбијао да расправља о овим иницијативама, истичући да одлука о уређењу мора бити донесена легално, на плебисциту вољом народа. Дучић је јављао да он „има и сам једно мишљење за које се неће моћи изборити у одсудном моменту, као за оно што је најбоље” и да стално указује да „не треба републику прогласити насилно”. У прилог томе, цео дипломатски кор није имао илузија да је влада решена да врати републику. Током разговора 16. јануара, Венизелос је рекао Дучићу крилатицу „нека буде република па макар свет пропао” и да неће крити своје мишљење у јавности. Дучић је сматрао да би евентуална подршка монархији била политичко самоубиство за њега, јер би га натерала да поново оде у изгнанство.⁶⁹ Политички живот био је обележен дубоком поделом. Републиканска штампа није писала о повратку краља Ђорђа, него о враћању Метаксаса и могућности да на престо дође принц Никола, брат краља Константина. Било је јасно да монархисти неће пристати на било какав договор и да ће до помирења два табора тешко доћи.⁷⁰

Реакција у Београду, поред гласина у штампи о намери принца Павла да претендује на грчки престо, била је умерена због компликованих унутрашњих прилика и преговора са Италијом око Ријеке.⁷¹ Зато је изјављено да је формирање Венизелосове владе најбољи начин за превазилажење кризе. Нинчић је током говора у Парламенту указивао да основа политике ка јужном суседу мора остати на бази пријатељских односа. С друге стране, Атина је страховала од пропасти радикалне странке и доласка елемената који би односима дали потпуно нови тон. Зато је саопштила да савезништво са Краљевином СХС мора бити један од ослонаца спољне политике.⁷² Почетком 1924. године шириле су се гласине о устанку ВМРО-а на пролеће у Македонији и граничним областима Грчке. Склапање Римског уговора Краљевине СХС са Италијом и повратак Венизелоса на власт бринули су вођство комита јер су штетили њиховим плановима, јављао је југословенски посланик у Софији Милан Ракић. Део покрета плашио се деловања грчког државника и његовог утицаја у Европи, што најбоље описује британско

69 АЈ-388-10-24, лист 23-24, пов. бр. 367, препис извештаја, Дучић – МИД-у, Атина, 19. јануар 1924.

70 Исто, лист 25.

71 АЈ-395-10-101-71 пов. бр. 808, телеграм, Чолак-Антић – МИД-у, Букурешт, 28. децембар 1923; М. Videnović, *nav. delo*, 293–294; Е. Milak, *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca i Rimski sporazum (1922–1924)*, *Istorija XX veka* 14–15 (1982), 152–166.

72 А. М. Пећинар, *nav. дело*, 211–212.

признавање нове власти у Атини. У Паризу су се бринули да одрешене руке након договора са Римом не наведу краља Александра да нападне Бугарску или чак Солун. Зато је Француска утицала на владу у Софији да смири комите, а акцији се придружила и Британија. Опасност по границе, навела је Краљевину СХС и Грчку да током марта потпишу други војни споразум о заједничкој борби против ВМРО-а, између пограничних власти у Скопљу и грчког мајора Афтонидиса. Делује да су наводи о могућој акцији ка Солуну били само француска претпоставка.⁷³

Поред појединих успеха, као што је излазак Грчке из дипломатске изолације и обнова односа са Британијом, појавила су се неслагања у владајућем табору републиканаца. Венизелос је захтевао да се плебисцит мора одржати у наредна два месеца, док су његови противници тражили прокламацију републике у скупштини, након чега ће она бити озваничена вољом народа. Насилне сцене у парламенту и бурне расправе обележиле су крај његовог кабинета почетком марта. Нову владу саставио је Александрос Папанастасиу, вођа Републиканске уније, а Венизелос је 10. марта поново напустио земљу и отишао у Париз, и то док су трајали преговори о новом кабинету.⁷⁴

Једна од првих одлука нове владе било је признање совјетске владе у Москви, што је знатно отежало положај малобројних руских избеглица у Грчкој. Створила се опасност да руску болницу у Солуну преузму грчке власти, „или је предају коме другом”. Принцеца Демидов, супруга руског посланика у Атини и председник руског Црвеног крста, и Шчербина, руски конзул у Солуну, упутили су молбу југословенском посланству у Атини да Краљевина СХС прими болницу и истакне своју заставу на њој.⁷⁵ Принцеца Демидов је саопштила да се може оставити „само десетак кревета за евентуалне руске болеснике”, док је остатак припао југословенским властима. Посланство је 13. марта замолило владу да Спалајковић у Паризу „направи споразум са главним руским Црвеним Крстом” о овом питању. Шчербина

73 Исто; И. Ристић, *Милан Ракић у Софији*, Београд, 2018, 178–179; V. Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit“)*, Beograd, 1985, 74–75.

74 С. М. Woodhouse, *op. cit.*, 214; P. V. Finney, *op. cit.*, 96–99; С. К. Павловић, *нав. дело*, 350.

75 А. М. Пећинар, *нав. дело*, 258–259; АЈ-334-9-29-57, пов. бр. 156, телеграм, Марковић – МИД-у, Атина, 12. март 1924. У преписци са владом у Београду од овог тренутка се помиње нови посланик у Атини Јован Т. Марковић, који је на том месту заменио Балугџића.

је у Солуну ургирао код конзула Станојевића да захтев одмах достави Београду, са чиме се сложило југословенско посланство у Атини.⁷⁶

Друга република у Грчкој проглашена је 25. марта у скупштини, под председништвом адмирала Кундуриотиса, гласовима 283 посланика. Тим чином је збачена династија Гликсбург, а њеним члановима је забрањен повратак у земљу и извршена је конфискација имовине. Промена се истог дана десила и у Београду, где је Пашић поднео оставку на место премијера.⁷⁷ До краја месеца радикали су обављали консултације око формирања коалиције са Светозаром Прибићевићем, па су спољна питања остављена по страни. У Београд је почетком априла допутовао Спирос Симос, бивши присталица Венизелоса, народни посланик и уредник листа *Патрис*. У изјави *Политици* нагласио је да су се прилике толико промениле „за неколико месеци, да се странци данас у Атини с правом питају: да ли је ово онај исти прошлогодишњи град”. Почетком априла учињени су последњи покушаји старог режима да промени ситуацију на терену пре одржавања плебисцита. Ђорђе II хтео је да пошаље посланицу грчком народу са румунске територије, али је влада у Букурешту забранила такав корак. Штампа је пренела гласине да је Метаксас отишао у Рим како би добио подршку да поново организује побуну против републике.⁷⁸

На плебисциту одржаном 13. априла одлука је само озваничена гласовима око 70% бирача. За републику је гласало око 758.000 људи, док је подршку монархији пружио око 325.000 људи, што је формално значило њено укидање.⁷⁹ Станојевић је из Солуна истога дана обавестио владу о атмосфери у граду. Приметио је да „није било нереди”, али да је „ухапшено

76 АЈ-334-9-29-57, пов. бр. 156, телеграм, Марковић – МИД-у, Атина, 12. март 1924.

77 С. М. Woodhouse, *op. cit.*, 214; Т. D. Sfikas, *op. cit.*, 227; *Политика*, бр. 5719, 25. март 1924; бр. 5720, 26. март 1924. *Политика* је нетачно јавила да је „за” гласало 258 посланика, три „против”, а 13 је било уздржаних. Друга република је трајала до октобра 1935, када је монархија поново обновљена и допуштен повратак краља Ђорђа II из изгнанства. О његовом повратку види: J. V. Kofas, *Great Britain and the Restoration of king George II*, *Balkan Studies* 23/2 (1982).

78 *Политика*, бр. 5723, 29. март 1924; бр. 5727, 2. април 1924; бр. 5728, 3. април 1924; бр. 5729, 4. април 1924.

79 L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York, 2000, 662–663. Бивши британски премијер Лојд Џорџ је крајем марта дао интервју, који је пренела и београдска *Политика*. Говорио је о проглашењу републике као резултату борбе између Венизелоса и краља Константина која је трајала десет година. Објаснио је да је то део процеса, после многих лоших одлука и „несрећа”, којим је династија Гликсбург постала омражена у народу. (*Политика*, бр. 5725, 31. 03. 1924.)

неколико официра и подофицира”, који су вероватно били против. По његовом суду, гласање је одржано „под пресијом”, на истим бирачким местима где су гласали припадници војске, грађани и избеглице из Цариграда. Новим телеграмом упозорио је да је „плебисцит у Солуну дао апсолутну већину присталица садашњег политичког стања” и да му се чини како је слична ситуација широм земље.⁸⁰ Посланство у Атини је следећег дана потврдило вести о броју гласача који су подржали републику, нагласивши да су у граду одржане „манифестације одушевљења код војске и избеглица”, али и да код осталих политичких чинилаца влада равнодушност.⁸¹ Грчка држава је вратила стари назив из XIX века „Хелиники Политика”, а бивши премијер Заимис је прихватио место кандидата за председника републике. Међутим, већ средином месеца избили су немири. Влада је забранила сваку критику на свој рачун и увела казну за осуду или рушење републиканског друштвеног уређења на пет година затвора.⁸²

У Београду се за то време одвијала бура у политичком животу, а дан пре плебисцита у Грчкој, 12. априла, Пашићев кабинет приморан је на оставку, јер су се у скупштину вратили посланици Радићеве Хрватске сељачке странке. Створен је хибридни режим Пашић–Прибићевић, чије две владе нису имале већину у Парламенту, а решење кризе нађено је тек 27. јула формирањем владе Љубе Давидовића.⁸³ У томе се могу пронаћи разлози што је већ крајем априла Краљевина СХС наредила посланику Јовану Марковићу да упути признање новог режима у Грчкој. Исто саопштење изречено је и грчком посланику Маврудису, који је изјавио штампи да се осећа срећно због тог чина.⁸⁴ Унутрашња нестабилност Краљевине СХС условила је њено

80 АЈ-334-9-29-58 пов. бр. 204, телеграм, Станојевић – МИД-у, Солун, 13. април 1924; лист 59, пов. бр. 205, телеграм, исти – истом, Солун, 13. април 1924.

81 АЈ-334-9-29-60 пов. бр. 272, телеграм, Марковић – МИД-у, Атина, 14. април 1924.

82 *Политика*, бр. 5741, 16. април 1924.

83 *Nemci o Kraljevini Jugoslaviji, Izveštaji nemačkih diplomatskih predstavnika 1920–1929*, прир. Ж. Аврамовски, Београд, 2020; В. Глигоријевић, *O pitanju ulaska predstavnika HRSS u Davidovićeve vladu 1924. i o krizi i padu te vlade, Istorija XX veka, Zbornik radova br. VII*, Београд, 1965, 345–347. Као човек од личног поверења краља Александра, из Берлина се у Београд вратио посланик Балугџић због посредовања у кризи.

84 *Политика*, бр. 5753, 30. април 1924. За разлику од ситуације са краљем Ђорђем II, Краљевина СХС је после непуних месец дана признала републику у Грчкој. Посланик Маврудис је изјавио после пријема у влади да се „сматра нарочито срећним” због овог чина и да су се републиканске идеје јавиле у народу због лошег односа туђинске династије и држања краља Константина. Грчка није имала „ту велику срећу да њеним народом влада Краљ као ваш краљ Александар”.

спољнополитичко држање, па је промена у Грчкој примљена код већине политичких актера без жеље за озбиљнијим мешањем.

Када је реч о односима између Краљевине СХС и владе у Атини, они након проглашења републике иду силазном путањом. Томе је нарочито допринело потписивање споразума Политис–Калфов 29. септембра у Женеви под окриљем Друштва народа, којим се регулише заштита бугарске и грчке мањине, а Бугари су признати од стране Атине као једина словенска мањина у Македонији. У Београду је 30. септембра Војислав Маринковић, нови министар спољних послова, саопштио грчком амбасадору да протокол представља поделу Македоније на сфере утицаја између Бугарске и Грчке, чиме се запоставља југословенска страна. У наредним данима, Краљевина СХС је тражила да се на сличан начин признају и Словени који су етнички ближи Србима, што је одбијено. Због тога је влада у Београду 17. новембра отказала уговор о савезу са Грчком, потписан 1913. године. Политичку сцену су у наредних година дана обележиле слабе републиканске владе које су тешко одржавале већину, све до успостављања Пангалосове диктатуре 1925. године. Упркос жељи Краљевине СХС да се реши питање Слободне зоне у Солуну, оно је неколико година остављено по страни, до поновног доласка Венизелоса на власт 1928. године. Тек тада су се створили услови за потписивање споразума са пет протокола 15. маја 1929. године, чиме је одређен начин функционисања зоне у наредних петнаест година.⁸⁵

Закључна разматрања

Конфронтација два политичка табора у Грчкој, окупљена око Венизелоса и краља Константина, имала је дубље последице. Сукоб из Великог рата пренео се на послератне године и утицао да Грчка доживи неколико година нестабилности. Због пораза од Турака у Малој Азији крајем августа и почетком септембра 1922. године, официри одани Венизелосу, организовани у Революционарном комитету, натерали су Константина на абдикацију у корист сина Ђорђа II. Спречен да се бави државним пословима, нови краљ је губио утицај, у корист републикански настројених припадника војске. Вести су веома забринуле владарске куће Румуније и Краљевине СХС због родбинских веза, а југословенска краљица Марија тражила је детаљна

85 А. М. Пећинар, *нав. дело*, 213–216; S. G. Markovich, *History of Hellenic-Serbian (Yugoslav) Alliances from Karageorge to the Balkan Pact 1817–1954*, Balcanica LI (2020), 167–168; A. I. Papadrianos, *Greco-Serbian talks towards the conclusion of a treaty of alliance in May 1913 and the beginning of negotiations for the establishment of a Serbian Free Zone in Thessaloniki*, *Balkan Studies* 45/1 (2004), 43–44; J. S. Koliopoulos, T. M. Veremis, *Modern Greece, A History since 1821*, London, 2010, 101.

обавештења о ситуацији у Грчкој. За то време трајали су преговори на конференцији у Лозани за склапање мира са Турском, а влада у Београду искористила је прилику да покрене питање Слободне зоне у Солуну за подршку Грчкој у појединим питањима. Споразум је потписан 10. маја 1923. године, али је његова ратификација одложена. Влада у Атини настојала је да приступи савезу Мале антанте на лето 1923. године, па је у том духу деловао министар спољних послова Апостолис Александрис током посета Букурешту и Београду почетком јуна. Међутим, због става Чехословачке, конференција овог савеза у Синаји крајем јула одбила је да прими Грчку у чланство. Већ крајем наредног месеца дошло је до кризе око Крфа, који је Краљевина СХС искористила за склапање четири анекса о Слободној зони у Солуну, користећи тешку позицију Грчке. Када је Мусолини окупирао Крф, а онда и Ријеку средином септембра, две балканске државе нашле су се пред свршеним чином и морале су да признају пораз у спору, што је нарушило њихов углед.

Антирепубликанска Метакасова побуна крајем октобра није могла да спречи проглашење републике због одлучне реакције владе. Монархистички кругови покушали су да утичу на Краљевину СХС и Румунију како би са Француском интервенисале ради очувања монархије. Ти кораци нису имали дубљег утицаја. Осим контаката дипломата, заједничког инсистирања код владе у Паризу да се спаси стари облик уређења, гласина у штампи да ће Краљевина СХС напасти Солун и да принц Павле има претензија на грчки престо, није постигнуто ништа. После избора средином децембра 1923, краљ Ђорђе II је приморан да напусти Атину, а за пролаз кроз турске воде тражена је асистенција владе у Београду. Венизелосов повратак у Грчку почетком 1924. године и преузимање владе нису могли да помире бројне фракције републиканаца, па је већ у марту поново напустио домовину. Краљевина СХС је успела да склопи други споразум о борби против ВМРО-а, али је директно мешање избегла због преговора са Италијом око Ријеке, проблема са Бугарском и нестабилне политичке ситуације. Нова влада у Атини прокламовала је републику 25. марта 1924. године, а 13. априла одлука је озваничена на плебисциту вољом народа. Након ових догађаја, односи са Београдом ишли су силазном путањом. Пошто није ратификована конвенција о Зони у Солуну од стране Грчке, а она је споразумом Политис-Калфов признала Бугаре као једину мањину у Македонији, Краљевина СХС је током новембра раскинула споразум о савезништву из 1913. године, а питање регулисања зоне није решавано до поновног Венизелосовог повратка на власт 1928. године.

РЕФЕРЕНЦЕ / REFERENCES**Необјављени извори / Unpublished sources:**

1. Архив Југославије (АЈ) [Arhiv Jugoslavije (AJ)]
 - Посланство Краљевине Југославије у Истанбулу, Анкари (370) [Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Istanbulu, Ankari (370)]
 - Посланство Краљевине Југославије у Паризу (388) [Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Parizu (388)]
 - Посланство Краљевине Југославије у Букурешту (395) [Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Bukureštu (395)]
 - Министарство иностраних дела (334) [Ministarstvo inostranih dela (334)]

Објављени извори / Published sources:

1. *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji 1921–1930*, prir. Ž. Avramovski, Beograd–Zagreb, 1986.
2. *Documents on British Foreign Policy 1919–1939*, ed. by W. N. Medlicott, D. Dakin, M. E. Lambert, First Series, Vol. XVIII, London, 1972.
3. Ј. Дучић, *Дипломатски списи*, прир. М. Милошевић, Београд, 1991. [J. Dučić, *Diplomatski spisi*, prir. M. Milošević, Beograd, 1991].
4. *I Documenti diplomatici italiani*, Serie VII, vol. II, Roma, 1955.
5. *Nemci o Kraljevini Jugoslaviji, Izveštaji nemačkih diplomatskih predstavnika 1920–1929*, prir. Ž. Avramovski, Beograd, 2020.

Штампа / Periodicals:

1. *Политика* (1923–1924) [*Politika* (1923–1924)].

Литература / Literature:

1. D. Bakić, *The Port of Salonica in Yugoslav Foreign Policy 1919–1941*, *Balkanica* XLIII (2012), 191–219.
2. З. Бајин, *Спалајковић, дипломата и контрареволуционар*, Нови Сад, 2021. [Z. Vajin, *Spalajković, diplomata i kontrarevolucionar*, Novi Sad, 2021].
3. J. Barros, *The Corfu incident of 1923, Mussolini and the League of Nations*, New Jersey, 1965.
4. Д. Т. Батаковић, *Србија и Балкан, Албанија, Бугарска, Грчка 1914–1918*, Нови Сад – Београд, 2016. [D. T. Bataković, *Srbija i Balkan, Albanija, Bugarska, Grčka 1914–1918*, Novi Sad – Beograd, 2016].
5. J. Blatt, *France and Corfu-Fiume Crisis of 1923*, *The Historian* 50/2 (1998), 234–259.
6. М. Виденовић, *Pregovori Kraljevine SHS i Italije od okupacije Rijeke do Rimskog sporazuma 1924. godine*, *Istorija 20. veka* 42/2 (2024), 281–298.

7. V. Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit“)*, Beograd, 1985.
8. B. Gligorijević, *O pitanju ulaska predstavnika HRSS u Davidovićevu vladu 1924. i o krizi i padu te vlade*, Istorija XX veka, Zbornik radova br. VII, Beograd, 1965, 345–406.
9. E. Goldstein, *Great Britain and Greater Greece 1917–1920*, *The Historical Journal* 32/2 (1989), 339–356.
10. Y. Gürsoy, *Between Military Rule and Democracy: Regime Consolidation in Greece, Turkey and Beyond*, Ann Arbor, 2017.
11. J. M. Јовановић, *Дипломатска историја нове Европе 1918–1938, II*, Beograd, 1939. [J. M. Jovanović, *Diplomatska istorija nove Evrope 1918–1938, II*, Beograd, 1939].
12. P. K. Jensen, *The Greco-Turkish War, 1920–1922*, *Journal of Middle East Studies* 10/4 (1979), 553–565.
13. J. S. Koliopoulos, T. M. Veremis, *Modern Greece, A History since 1821*. London, 2010.
14. J. V. Kofas, *Great Britain and the Restoration of king George II*, *Balkan Studies* 23/2 (1982), 377–402.
15. Р. Клог, *Историја Грчке новог доба*, Beograd, 2000. [R. Klog, *Istorija Grčke novog doba*, Beograd, 2000].
16. W. Klinger, *Un'altra Italia: Fiume 1724–1924*, Rovigno, 2018.
17. M. Llewellyn Smith, *Venizelos Diplomacy, 1910–1923: From Balkan Alliance to Greek-Turkish Settlement*, Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship, ed. P. M. Kitromilides, Edinburg, 2006, 134–192.
18. A. Loupas, *“From Paris to Lausanne”: Aspects of Greek-Yugoslav Relations During The First Interwar Years (1919–1923)*, *Balkanica* XLVII (2016), 263–284.
19. S. G. Markovich, *History of Hellenic-Serbian (Yugoslav) Alliances from Karageorge to the Balkan Pact 1817–1954*, *Balkanica* LI (2020), 143–181.
20. G. Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic, Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922–1936*, London, 1983.
21. М. Мазовер, *Солун, град духова, хришћани, муслимани и Јевреји 1430–1950*, Beograd, 2018. [M. Mazover, *Solun, grad duhova, xrišćani, muslimani i Jevreji 1430–1950*, Beograd, 2018].
22. E. Milak, *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca i Rimski sporazum (1922–1924)*, *Istorija XX veka* 14–15 (1982), 149–168.
23. М. Милошевић, *Србија и Грчка 1914–1918, Из историје дипломатских односа*, Нови Сад, 2021. [M. Milošević, *Srbija i Grčka 1914–1918, Iz istorije diplomatskih odnosa*, Novi Sad, 2021].
24. B. Morris, D. Ze'evi, *The Thirty-year Geocide, Turkey's destruction of its christian minorities 1894–1924*, London, 2019.
25. А. М. Пећинар, *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и Грчка (1919–1924), Од српско-грчких ка југословенско-грчким односима*, Beograd, 2021. [A. M. Pećinar,

- nar, *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca i Grčka (1919–1924), Od srpsko grčkih ka jugoslovensko-grčkim odnosima*, Beograd, 2021].
26. М. Радивојевић, *Велики покровитељ и „прави” савезник. Односи Србије и Русије 1913–1918*, Нови Сад – Београд, 2024. [M. Radivojević, *Veliki pokrovitelj i „pravi” saveznik. Odnosi Srbije i Rusije 1913–1918*, Novi Sad – Beograd, 2024].
 27. И. Ристић, *Милан Ракић у Софији*, Београд, 2018. [I. Ristić, *Milan Rakić u Sofiji*, Beograd, 2018].
 28. И. Ристић, *Балкански Каин и Авел, Бугарска у југословенској политици (1919–1929)*, Београд, 2023. [I. Ristić, *Balkanski Kain i Avelj, Bugarska u jugoslovenskoj politici (1919–1929)*, Beograd, 2023].
 29. С. К. Павловић, *Историја Балкана 1804–1945*, Београд, 2004. [S. K. Pavlović, *Istorija Balkana 1804–1945*, Beograd, 2004].
 30. Ч. Попов, *Од Версаја до Данцига*, Београд, 2015. [Č. Popov, *Od Versaja do Danciga*, Beograd, 2015].
 31. В. Поповић, *Источно питање, Историјски преглед борбе око постанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд, 1996. [V. Popović, *Istočno pitanje, Istorijski pregled borbe oko postanka Osmanlijske carevine na Levantu i na Balkanu*, Beograd, 1996].
 32. Н. Е. Пападакис, *Елефтериос Венизелос, Грчка, Балкан, Европа*, Београд, 2009. [N. E. Papadakis, *Elefterios Venizelos, Grčka, Balkan, Evropa*, Beograd, 2009].
 33. А. И. Papadrianos, *Greco-Serbian talks towards the conclusion of a treaty of alliance in May 1913 and the beginning of negotiations for the establishment of a Serbian Free Zone in Thessaloniki*, *Balkan Studies* 45/1 (2004), 39–44.
 34. М. Poulain, *L'Italie, La Yougoslavie, La France et Le Pacte de Rome de janvier 1924, La Comédie de l' accord a trois*, *Balkan Studies* 16/2 (1975), 112–117.
 35. Р. Sioussiouras, *Geopolitical Expediencies and Foreign Policy Implications in Greece, Serbia and Bulgaria following the signing of the Lausanne Treaty*, *Balkan Studies* 44/1 (2003), 81–93.
 36. З. Сладек, *Мала Антанта 1919–1938, Њене привредне, политичке и војне компоненте*, Београд, 2019. [Z. Sladek, *Mala Antanta 1919–1938, Njene privredne, političke i vojne komponente*, Beograd, 2019].
 37. С. Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 2008.
 38. Т. D. Sfikas, *A Tale od Parallel lives: The Second Greek Republic and The Second Spanish Republic, 1924–1936*, *European History Quaterly* 29/2 (1999), 217–250.
 39. L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York, 2000.
 40. D. Todorović, *Jugoslavija i balkanske države 1918–1923*, Beograd, 1979.
 41. З. С. Томић, *Кемал Ататурк, Творац нове Турске*, Београд, 1939. [Z. S. Tomić, *Kamal Ataturk, Tvorac nove Turske*, Beograd, 1939].
 42. Р. В. Finney, *The relations between the Entente Powers and Greece, 1923-6*, PhD, University of Leeds, School of History, Leeds, 1993.

43. Л. Хасиотис, *Српско-грчки односи 1913–1918, Савезничке предности и политичка ривалства*, Нови Сад, 2017. [L. Hasiotis, *Srpsko-grčki odnosi 1913–1918, Savezničke prednosti i politička rivalstva*, Novi Sad, 2017].
44. P. Hibben, *Constantine I and the Greek People*, New York, 1920.
45. M. C. Woodhouse, *Modern Greece, A Short History*, Kent, 1998.
46. P. J. Yearwood, 'Consistently with Honour': *Great Britain, The League of Nations and the Corfu Crisis of 1923*, *Journal of Contemporary History* 21/4 (1986), 559–579.

THE FALL OF THE MONARCHY IN GREECE AND THE KINGDOM OF SHS (1923–1924)

Summary

This article talks about relationship of the Kingdom of SHS to the overthrow the monarchy and the proclamation of the republic in Greece in March 1924. The family ties of the Yugoslav Queen Maria with the ruling royal house of Gliksburg in Greece, the same monarchist arrangement and the need of the government in Belgrade to implement the agreement on the Free Zone in Thessaloniki signed in May 1923, influenced that news of the change in arrangement to be received negatively in Belgrade. In addition to rumors in the press, that the Kingdom of SHS will intervene in Greece and even attack Thessaloniki; in order to preserve the monarchy, such a step was not taken for several reasons. At the end of 1923, the government in Belgrade was negotiating with Italy over Rijeka and had a problem-solving relation with Bulgaria. Support was mainly based on diplomatic activities with Romania, which tried to influence France to preserve the monarchy. French Prime Minister Poincaré tried to convince the Yugoslav king Alexandar to admit Greece to the Little Entente, but the initiative failed. The arrival of Venizelos in power at the beginning of January 1924, despite his desire to declare a republic, was a guarantee for Belgrade that good relations with Greece would be maintained. However, with the fall of his government in February, relations with Greece began to deteriorate. With the proclamation of the republic in March 1924 and the confirmation of the decision at the referendum in April, the relations between the Kingdom of SHS and Greece were getting worse. In mid-November, the alliance agreement signed between the Kingdom of Serbia and Greece in 1913 was cancelled, and the issue of the Free Zone in Thessaloniki remained unregulated until Venizelos came to power again.